

Szakmai beszámoló „A perzsa grammatika-írás története” c. 72575 számú pályázat teljes kutatási periódusáról (2008-04 – 2013-07-25)

A benyújtott munkatervnek megfelelően elkészítettem a *History of grammatical ideas in Persian* c. angol nyelvű publikáció kéziratát. A kézirat összterjedelme 406 oldal, ebből az angol nyelvű rész 270 oldal (664366n szóközökkel), ez tartalmazza a tanulmányt, bibliográfiákat, és három függelék (Appendix I-III); a perzsa szöveg kiadása (هذه قواعد فارسیت) 136 oldal (1959 sor, a program betűt nem tud számolni), lapok alján a szövegben lévő kommentárokkal, lapszéli jegyzetekkel és javításokkal (amennyiben azok olvashatók voltak). A könyv kézírata, előzetes egyeztetés alapján, a berlini IRANICA (herausgegeben von Maria Macuch) sorozatban fog megjelenni a Harrassowitz (Wiesbaden) kiadónál. Az elkészült munka részletes, a fejezet-címek alapján készült tartalmi leírását külön file-ban mellékelem 22 oldalon (Content), 45328n terjedelemben, a kiadandó kézirat lapszámaira való utalással.

Tematikailag a feldolgozás négy nagy forráscsoportot vizsgál:

- 1) elemzi a korai (középkori) nem-grammatikai forrásoknak a nyelvészeti gondolkodás szempontjából releváns középkori forrás-adatait (irodalomelméleti és lexikográfiai munkák különböző csoportjait);
- 2) a 16. század elejétől eredeti – többségében nem-iráni (a török Kamalpāshā arabnyelvű leírása isztambuli kézirat alapján), illetve nem iráni provenienciájú (kínai szerző perzsa nyelvű leírása pekingi kézirat alapján), ill. nem-muszlim kontextusban született (zoroasztriánus szerző sajátos grammatikája cambridge-i kézirat alapján) – grammatikai forrásokat vizsgál;
- 3) a 16. századtól kezdve vizsgálja az (indiai) lexikográfiai források nyelvészeti adatait, elsősorban a *Farhang-i Jahāngīrī* (1608, 1622) alapján;
- 4) részletesen elemzi a 19. századi, helyi bibliográfiák alapján „legrégebbinek” tartott perzsa grammatikai forrást (Irawānī (1846); annak nyelvészeti és szociológiai szerepét a 19. sz.-i Qádzsár-kori iráni társadalomban;
- 5) Lumsden (Calcutta 1810) angol nyelvű perzsa grammatikáját, annak a perzsa (lexikográfiai), illetve az arab grammatikai irodalomhoz való kapcsolódását vizsgálja, a korabeli általános grammatikával (*Universal Grammar, General Grammar*) való összefüggésben.

A dolgozat forrásai többségében kiadatlan kéziratok források, illetve kiadott, de grammatikai szempontból eddig nem vizsgált munkák. A kutatás filológiai (kézirat-olvasási nehézségek, szerzők és művek keletkezési kérdései, a művek kéziratok hagyományai, kéziratváltozatok) kérdésein túl, a kutatás súlypontját a grammatikai gondolkodás történetének perzsa nyelvű források alapján végzett vizsgálata képezte. Sajátos perzsa (iráni) jelenségnek tekinthető irodalomelmélet (retorika, prozódia és rímtan) és grammatika, illetve logika és grammatika kezdetektől való szoros összefonódása. A klasszikus perzsa irodalom rendkívüli presztízse évszázadokon át, egészen a 19. század végéig, meghatározta az ideális nyelvi sztenderdet (ezt nevezi Irawānī *furs-i qadīm*-nek), mely – sajátos módon, a korai klasszikus költészet révén – nem sztenderd-elemeket is megőrzött a követendőnek tekintett nyelvi „stílusban”. A társadalmi érvényesülés írásban és szóban elvárt nyelvi sztenderd leírásának tekinthető Irawānī-grammatika részben az évszázados hagyományokat őrzi (pl. *harf*-rendszer, archaikus

alakok, vers-definíció, írott és beszélt stílus diszkrepanciája), részben újításokat (pl. az összetételek leírása) és egyes grammatikai kérdések (ezáfe-szerkezet, névmások, igei levezetés) korábbinál részletesebb tárgyalását is tartalmazza. A megjelent tanulmány alcímében feltett kérdésre, miszerint grammatikának vagy kulturális/szociális jelenségnek tekinthető-e a mű („Grammar or cultural phenomenon?”), válaszom az utóbbi volt.

Az arab grammatikai irodalom hatása kezdetektől jelen van, miközben az arab minta adaptálásának folyamata során egyedi, sokszor éleslátó megfigyelések, leírások, klasszifikációk születtek, felismerve (kimondva vagy anélkül) és érvényesítve a perzsa tipológiai másságát. A vizsgálódások elméleti tanulságait foglaltam össze a Cambridge-ben, 2012. szeptember 13-14-én tartott Sibawayhi-konferencián *The impact of Arabic grammar on Persian grammatical thinking: abstract concepts and general rules* címen tartott előadásban. Ebben az eddigi kutatásoknak az arab grammatikai hatás szempontjából releváns elméleti kérdéseit vizsgáltam.

A kutatásban az alábbi elméleti, filológiai és nyelvelírési kérdések vizsgálata szerepelt:

a) ún. *harf-system*-nek a perzsa forrásokban mindvégig meglévő gyakorlatot neveztem, mely grammatikai jelenségeket a fonetika/fonológia, morfo-szintaxis területén, illetve a szó, frázis, illetve mondat szintjén a ’jelentéssel bíró betűk’ (*hurūf al-ma’ānī*) terminusaiban ír le a következő területeken:

i. a szó fonológiai formájának leírása (cf. *aṣlī* - *waṣlī* letters), illetve az organikus, prozódikus és grammatikai funkció-betűk jelölése (*ma’rūf- majhūl*,: *mushba’a* (*mushabba’a*), *mulayyana*, - *majhūla*, *mukhtalasa*, *nīmfaṭha*, *ḥarakat-i mukhtalasa*); the interpretation of the digraph *khw* (*wāw-i ma’dūla*); the denotation of long and short vowels) etc.

ii. az arabból átvett „minimal word-rule” (*qā’ida-i du-ḥarfī*) értelmezése a perzsában, érvényesülésének korlátozódása (constrains) poétikai és esztétikai (*zarūrat-i shi’r*), retorikus eszközök (*ḥusn-i kalām* ’embellishment’), valamint archaikus és dialektális elemek, illetve a használat sajátosságai (*kaṣrat-i isti’māl* ’social standards of common usage’) révén.

b) a *tarkīb* ’összetétel’ (*lafẓ* and *ma’nī*) fogalmának sajátos perzsa értelmezése a nyelvelírás valamennyi szintjén; a klasszikus (indo-európai típusú) és újperzsa-típusú (modern) összetételek értelmezése strukturális és szemantikai jegyek alapján. (Ez a témája „The technical term *tarkīb* in the indigeneous Persian ’scientific’ literature” c. tanulmányomnak, mely M. Macuch tiszteletére kiadandó Festschriftben fog megjelenni.)

c) A szabályalkotás (*qā’ida*), illetve definíció-alkotás folyamatának vizsgálata az arab/perzsa *adab*-tudományok sajátos keretében; az *’ilm-i khaṭṭ* értelmezése: az írott és beszélt (*malḥūẓ wa maktūb*) formák (szavak, frázisok stb.) viszonya, illetve ezek értelmezésnek változása a forrás-típusokban (ld. a szöveg olvasott és skandált hangoztatása *dar taqī’* - *dar kitābat*); klasszikus szerzők az ’ejtett’ forma primátusát, míg a modern(ebb) lexikográfusok az *imlā* (’spelling, orthography) követését, azaz az ’írott’ forma követését írják elő. Erről a kérdéstről, illetve az egész kutatásról meghívott keynote speakerként egy órás előadást tartok az 5th International Conference on Iranian Linguisticsn (Bamberg, 2013. augusztus 24-26) konferencián *The history of grammatical ideas in Persian: kitābanatan – lafẓan in Classical Persian sources*” címmel.

d) Irawānī (1846) (kiadatlan) perzsa szövegének teljes közlése; források, szabályleírások stb. elemzése az angol szövegben található. A Qádzsár-kori forrás-feldolgozás aspektusainak, egyéb forrásainak feldolgozásával kapcsolatos kérdésekről, a jelenlegi kutatás keretében

workshopot szerveztem 2010. október 15- *At the Gate of Modernism: Qajar Iran in the 19th century* címmel 7 külföldi (angol, német, osztrák) és 4 magyar résztvevővel. Az elhangzott előadások könyv formájában megjelentek (2012), ezt mellékelem.

e) A szófaj-elmélet (*ism, fi'l, ḥarf*) változásainak vizsgálata; logikai és grammatikai kategóriák (ld. *rābita* 'kopula') összefüggései; logikai kijelentés és mondat interferenciája a vizsgált forrásokban; ennek részletes kifejtése M. Lumsden angol nyelvű grammatikájának (1810 Calcutta) vizsgálatában; a szófaj-elmélet vizsgálata a korbeli angol (skót) általános grammatika keretében.

Összefoglalásul a kutatás legfontosabb eredményeinek tekintem az alábbiakat:

a grammatikai gondolkodás terminus technikusainak, elemzési eljárásainak, azok (feltételezett) elméleti kereteinek vizsgálata; az arab grammatikai minta követése, illetve megújítása/adaptálása a perzsa sajátos nyelvi jelenségeire (alapelvek és szabályok); írás és beszéd viszonya; egy feltételezett nyelvi norma rekonstruálása, illetve annak (részleges) megújítása; a keleti (arab és perzsa) grammatikai források (elsősorban *Farhang-i Jahāngīrī* 1608 alapján), illetve a nyugati általános grammatika (*Universal Grammar*) elméleti keretében a perzsa első tüzetes leírása (Lumsden); ennek eredményeként a szófajok általános elméletéhez való hozzájárulás a 19. század elejének általános grammatikájában.

Megjegyzés: nyugati szerzők nem-perzsa (latin) nyelvű munkáinak feldolgozása nem szerepelt az eredeti munkatervben. G.B. Podesta és M. Lumsden munkáinak vizsgálatával az elmúlt években, több tanulmányban is foglalkoztam, a fentiekhez hasonló keretekben (alapelvek és szabályalkotás stb.). A jelenlegi kéziratból Podesta (1691 Wien) latin-nyelvű munkája, mely elsősorban a nyugati latin-nyelvű grammatikai hagyományra épült, kimaradt. Ezt a munkát külön kiadásban megjelentetem a közeljövőben, az *Institut für Iranistik* (Wien) sorozatában. M. Lumsden munkája azonban, a keleti grammatikai hagyományhoz való szerves kötődése révén bekerült a jelenlegi kéziratba, mint az első *tudományos igényű* angol nyelvű (Calcutta 1810) grammatikai leírás.

A kézirat perzsa idézeteinek latin-betűs átírása jelenleg vegyes: ezt a kiadó előírásai szerint fogom véglegesíteni. A perzsa szöveg-kiadás külön oldal-számozással, az angol szöveg után következik. A fenti témában megjelent publikációk és előadások a kutatási periódusban:

A témához kapcsolódó publikációk:

1. 1386 (2008). Kamālpāshāzāde dar jāygāh-e yek zabānshenās. *Tārikh-e peyvastagihā-ye farhang-e Irān bā farhang-e zabānhā-ye torki dar saddehā-ye 11-17*. Gerdāvāri: Eva M. Zermiās (=Jeremiás), tarjome: 'Abbāsqli Ghaffāri Fard. Teheran, Amir Kabir, pp. 117–152; (perzsa fordítás)
2. 2009. A „szenvető ige” mint vers. *Philologiae amor*. Tanulmányok Pál Ferenc tiszteletére. Szerk. Bárdosi Vilmos. ELTE Eötvös Kiadó, 195-207;
3. 2009. Sajátos kétnyelvűség a modern perzsában. *Quo vadis philologia temporum nostrorum*. Szerk. Bárdosi Vilmos. Modern Filológiai Társaság, Tinta, 165-172;
4. 2010. Iranian Studies in the 19th Century: The Evolution of Persia's Scholarly Perception in Europe and Hungary. In: Béla Kelényi– Iván Szántó (eds.), *Artisans at the*

Crossroads. Persian Arts of the Qajar Period (1796-1925). Budapest: Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, , pp. 12-17;

5. 2010. The Renewal of Persian Literature and Culture in the 19th Century. In: Béla Kelényi– Iván Szántó (eds.), *Artisans at the Crossroads. Persian Arts of the Qajar Period (1796-1925)*. Budapest: Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, , pp. 26–29;
6. Iranisztika a 19. században: az európai és a magyarországi tudományosság Perzsia-képének alakulása. In: Kelényi Béla – Szántó Iván (szerk.): *Két korszak határán. Perzsa művészet a Qádzsár-korban(1796-1925)*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2010, pp. 12-17; ISBN 978-963-9738-21-5
7. A perzsa irodalom és kultúra megújulása a 19. században. In: Kelényi Béla – Szántó Iván (szerk.): *Két korszak határán. Perzsa művészet a Qádzsár-korban(1796-1925)*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2010, pp. 26–29; ISBN 978-963-9738-21-5
8. 2012. Specialis phrasis linguae Persicae. In: Bárdosi Vilmos emlékkönyve. In. *Szavak, frazémák, szótárak*. Budapest, Tinta, pp. 105-113.
9. 2010. The grammatical tradition in Persian: Shams-i Fakhrī’s Rhyme Science in the fourteenth century. *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies* (London), vol. XLVIII, pp.153–162 (columns);
10. 2012. Matthew Lumsden’s Persian Grammar (Calcutta, 1810). Part I. In: *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies* (London). 2012, L, 129-140 (columns).
11. 2012. ‘Abd al-Karim Iravani’s Persian Rules (Tabriz, 1846): Grammar or cultural phenomenon? In: *At the Gate of Modernism: Qajar Iran in the 19th century*. Ed. É. M. Jeremiás, pp. 85-116.
11. 2012. É. M. Jeremiás (ed.). *At the Gate of Modernism: Qajar Iran in the 19th century*. Piliscsaba, Avicena KKKI, 187 pp.
12. 2013. Matthew Lumsden’s Persian Grammar (Calcutta, 1810). Part II. In: *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies* (London), vol. LI (forthcoming).
13. “The technical term *tarkib* in the indigeneous Persian ‘scientific’ literature” , in: *Festschrift für M. Macuch (ZDMG)*; (forthcoming)

Egyéb, a témához kapcsolódó publikációk ebben a periódusban:

14. 2010. Csoma és a korabeli nyelvtudomány. *Keletkutatás*. 2010 tavasz. A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata. Budapest, 5-25. ISSN 0133-4778
15. 2012. Giovanni Baptista Podestà (1625–1698) udvari tolmács és általános nyelvész. *A szótól a szövegig*. Szerk. Bárdosi Vilmos. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012, pp. 121-128.

Az elmúlt és jelenlegi évben tartott/tartandó előadások:

16. *The impact of Arabic grammar on Persian grammatical thinking: abstract concepts and general rules.* The Second Foundations of Arabic Linguistics Conference, *Kitāb Sībawayhi: Transmission and Interpretation*, 13th & 14th September 2012, Cambridge.
17. *Giovanni Baptista Podesta als Dolmetscher und die allgemeine Sprachwissenschaft.* 3. Juni 2013, Wien, Institut für Iranistik - Österreichische Orient-Gesellschaft Hammer-Purgstall.
18. *Archaizálás és nyelvi világgép a modern perzsa költészetben.* Modern Philológiai Társaság, 2013. június 18. ELTE, BTK.
19. *The history of grammatical ideas in Persian: kitabanatan – lafzan in Classical Persian sources.* 5th International Conference on Iranian Linguistics, Bamberg, 2013. augusztus 24-26.